

שני מפקדים – מספר שווה

אלחנן סמט

חומש במדבר מכונה במשנה "חומש הפקודים" (יומא פ"ז מ"א ומנחות פ"ד, מ"ג), משום שהוא פותח במפקד של בני ישראל - מפקד שנערך במדבר סיני "באחד לחדש השני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים", וקרוב לסיומו נערך מפקד נוסף של בני ישראל המתואר בפרשת פינחס - זה שנערך בערבות מואב בשנה הארבעים, לקראת הכניסה לארץ וחלוקתה בין השבטים. המפקד המתואר בפרשת פינחס משתרע על פני פרק כ"ו הארוך (שישים וחמישה פסוקים), והוא תופס קצת יותר משליש הפרשה, הכוללת כמה עניינים נוספים. בפרשתנו, לעומת זאת, נידון המפקד - או שמא ראוי יותר לומר: נידונים המפקדים השונים - על פני הפרשה כולה, ואף חלקה הראשון של פרשת נשא עדיין עוסק בכך. ארבעה פרקים ארוכים, הכוללים יחדיו מאה שמונים ושמונה פסוקים (כמעט פי שלושה ממספר הפסוקים המוקדשים לכך בפרשת פינחס), עוסקים בנתונים מספריים רבים: מפקד השבטים (פרק א') ומפקד הדגלים (פרק ב'); מפקד הלויים מבן חודש ומעלה ומפקד בכורות ישראל (פרק ג'); ולבסוף: מפקד הלויים מבן שלושים ועד בן חמישים (פרק ד').

"וכי אפשר שבשני המפקדים היו ישראל שווים - שש מאות אלף ושלושת אלפים וחמש מאות וחמישים?"

נענין תחילה בתשובות שניתנו לשאלה זו. אפשר שמציאת תשובה לה תסייע בידנו אף בדיון על השאלה הראשונה שהצבנו ברשימת השאלות בסעיף הקודם. רוב הפרשנים עסקו בשאלת שוויון המספרים בשני המפקדים בפירושיהם לספר שמות. אולם באמת השאלה מתעוררת אצל הלומד רק בהגיעו לפרשת במדבר.

הראשון מבין מפרשינו הראשונים שעסק בשאלה זו הוא רש"י לשמות ל', טו-טז. ראשית מבסס רש"י את הטעון שלפנינו שני מניינים, שפער של כמחצית השנה ביניהם:

ואי אפשר לומר שהמניין הזה (- בספר שמות) הוא האמור בחומש הפקודים, שהרי נאמר בו (במדבר א', א) "באחד לחדש השני", והמשכן הוקם באחד לחודש הראשון, שנאמר (שמות מ', ב): "ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים את המשכן". ומהמניין הזה (- בשמות) נעשו האדנים, משקלים שלו, שנאמר (שמות ל"ח, כז): "ויהי מאת ככר הכסף לצקת את אדני הקדש". הא למדת: שתיים היו: אחת בתחילת נדבתן, אחרי יום הכיפורים בשנה ראשונה, ואחת בשנה שנייה באייר, משהוקם המשכן.

עתה מתבלטת השאלה:

ואם תאמר: וכי אפשר שבשניהם היו ישראל שווים ו' מאות אלף וג' אלפים וחמש מאות וחמישים? שהרי בכסף פקודי העדה נאמר כן (שמות ל"ח, כו), ובחומש הפקודים - אף בו נאמר כן (במדבר א', מו)... והלא בשתי שנים היו! ואי אפשר שלא היו בשעת מניין הראשון בני י"ט שנה שלא נמנו, ובשנייה נעשו בני כ'.

תשובה לדבר: אצל שנות האנשים, בשנה אחת נמנו, אבל למניין יציאת מצרים היו שתי שנים. לפי שליציאת מצרים מונין מניסן, כמו ששנינו במסכת ראש השנה (- ראה בגמרא ב ע"ב), ונבנה המשכן בראשונה והוקם בשנייה, שנתחדשה שנה באחד בניסן. אבל שנות האנשים מוניין למניין שנות עולם המתחילין מתשרי. נמצאו שני המניינים בשנה אחת: המניין הראשון היה בתשרי לאחר יום הכיפורים, שנתרצה המקום לישראל לסלוח להם ונצטוו על המשכן, והשני באחד באייר.

הרמב"ן דן בדברי רש"י הללו בפירושו לפסוק יב, בראש פרשת כי תשא, ותוקף את דבריו בשתי טענות חזקות:

א. ואני תמה: ואיך ייתכן שיהיה קהל גדול כמוהו, ולא ימותו בו בחצי שנה למאות ולא לפים? והנה לפי דברי הרב (- רש"י) עמדו כשבעה חודשים ולא מת אחד, וכתוב (במדבר ט', ו) "ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם" (- שלפי פשוטו מעיד הכתוב הזה - שזמנו "בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים בחדש הראשון" - שמתו אנשים במחנה).

ב. ועוד קשה לי: כי מניין שנות האנשים איננו למניין שנות עולם, מתשרי, אבל הוא מעת לעת - מיום היוולדו, לכך נאמר בהם "עשרים שנה ומעלה" - שיהיו שנים שלמות להם. וכן בכל מנייני התורה בשנות האדם, כך הם נמנים מעת לעת, כמו שאמרו במסכת ערכין (יח ע"ב)... אם כן כל הנולדים מתשרי ועד אייר השלימו שנה בינתיים, ונתרבו בין שני המניינים עם רב.

"כן אירע מעשה" - ראב"ע ורמב"ן והביקורת עליהם

שתי הטענות שהעלה רמב"ן נגד רש"י מוליכות בכיוונים דמוגרפיים הפוכים. הטענה הראשונה היא שמסתבר כי "מתו בחצי שנה למאות ולא לפים", ואילו הטענה השנייה היא כי "נתרבו בין שני המניינים עם רב" (- אלו שהשלימו את שנת העשרים באותה חצי שנה). דבר זה "מזמין" את רמב"ן לתרץ את שאלתנו, בהנחה ששתי הטענות הללו מקזזות זו את זו:

אבל יותר נכון שנאמר שכן אירע מעשה: שהיו ישראל בשעת מניין ראשון תר"ג אלף ותק"ן, ומתו מהם הרבה בשבעה החודשים כנוהג שבעולם, ובני עשרים משלימים שנתם מתשרי ועד אייר, ואירע הדבר שהיו המשלימים כמניין המתים.

בכך מצטרף רמב"ן לתירוץ של ראב"ע, בביאורו הקצר לשמות ל"ח, כה, המקום שבו מפרטת התורה את תוצאות המניין הראשון:

והתימה שהיה מספרם בשנה השנית כמו בשנה הראשונה, גם הוא נכון (- אפשרי), כי הנה אחר תשע ושלושים שנה אין בין שני המספרים (- של המפקדים שנעשו) רק אלף ושמונה מאות ועשרים (- זהו ההפרש בין המפקד הראשון, שסכומו גדול יותר, לבין המפקד בפרשת פינחס שסכומו קטן יותר).

שתי טענות יש לטעון כנגד פירוש זה, האחת דמוגרפית והאחרת סטטיסטית:

א. באופן רגיל רבים הם הנולדים על פני המתים, ועל כן אין מסתבר הדבר ש"מתו מהם הרבה בשבעה החודשים כנוהג שבעולם, ובני עשרים משלימים שנתם" באותם שבעה חודשים במספר זהה (והרי בשכבת הגיל של בני תשע עשרה עד עשרים התמותה מעטה ביותר). טענתו של ראב"ע שאף במפקד שבפרשת פינחס כמעט ולא נשתנה מספר העם (- ואף ירד במקצת) אינה מעידה על מצב דמוגרפי נורמלי. הרקע לעמידת העם על אותו מספר כמעט (שמשמעה נסיגה דמוגרפית חמורה במשך ארבעים שנות המדבר) הרי מבואר במפקד שבפרשת פינחס:

כ"ו, טו-סו וּבְאֵלֶּהּ לֹא הָיָה אִישׁ מִפְּקוּדֵי מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן הַכֹּהֵן אֲשֶׁר פָּקְדוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבַר סִינַי. כִּי אָמַר ה' לָהֶם: מוֹת יָמֹתוֹ בְּמִדְבָר, וְלֹא נוֹתַר מֵהֶם אִישׁ כִּי אִם...

אולם בין המפקד שבספר שמות לזה שבספר במדבר לא אירעה שום פורענות דמוגרפית: חטא העגל ותוצאותיו הרי קדמו למפקד מחציות השקלים שנעשה בעת תרומת המשכן.

ב. אף אם נתעלם מן הטיעון הדמוגרפי, הרי שהסיכוי שבמקרה "אירע הדבר" שמספר המתים היה שווה בדיוק נמרץ למספר המתווספים למניין, שמלאו להם עשרים שנה, הוא קטן ביותר (והדוגמה שהביא ראב"ע תעיד על כך - שם אין המספרים שווים בדיוק).

ניסח זאת בצורה קולעת ר' מרדכי יפה, בעל הלבושים, בפירושו על רש"י 'לבוש האורה' (שמות ל', טז):

מה שכתב רמב"ן... דבר תימה וחלוש מאוד ואין הדעת סובלתו, ואני תמה מאוד מאיש נבון וחכם גדול כמוהו, איך ידבר כדברים האלה, דברים שבמקרה ימלאו סך כזה שווה בשווה. באמת בעיניי הוא אחת מן הנמנעים, אם לא על ידי הנס.

תשובתו השנייה של רמב"ן וביקורתה

נראה שרמב"ן הרגיש בחולשת פירושו שהובא לעיל, ועל כן הקדים לו את המילים "אבל יותר נכון שנאמר..." , כלומר: יותר נכון ממה שאמר רש"י, אך עדיין לא נכון לחלוטין. ומיד הוא מביא פירוש נוסף:

אבל לפי דעתי אין השוואת המניינים האלה שאלה כלל. כי במניין הראשון נמנה שבט לוי עמהן, כי עדיין לא נבחר ולא יצא מכלל העם, ובמניין השני נאמר לו (במדבר א', מט) "אך את מטה לוי לא תפקד ואת ראשם לא תשא בתוך בני ישראל". והנה המשלימים שנתם, שנעשו בין שני המניינים בני עשרים שנה, היו קרוב לעשרים אלף (- כי מספר הלוויים מבן חודש ומעלה היה כעשרים ושניים אלף).

צא וראה כיצד עבר הרמב"ן מהנחת האפשרות של איזון בין מספר המתים באותה חצי השנה למספר המשלימים את שנתם להיות בני עשרים, להנחה הפוכה שמספר המשלימים היה עודף על מספר המתים בכעשרים אלף - כמספר הלוויים שנגרעו מן המניין השני בהשוואה למניין הראשון.

גם על דברי רמב"ן הללו יש לטעון שתי טענות: ראשית, הנחתו כי הלוויים נפקדו במניין הראשון שבמשכן אינה מוסכמת כלל. ראב"ע בביאורו הקצר לשמות ל"ח, כה חולק על כך בפירושו (ואין הוא יחיד בדעתו):

הנה נפקדו כל ישראל בשנה הראשונה. ובעבור שאמר הכתוב (דברים י', ח) "בעת ההוא הבדיל ה' את שבט הלוי" (- הכוונה: לאחר חטא העגל) לא נתנו הלוויים כופר נפשם (- מחצית השקל) כי נתונים הם להשם.

שנית, חוזרת השאלה הסטטיסטית שנוסחה על ידי בעל לבוש האורה: איך במקרה ימלאו המשלימים את שנתם להיות בני עשרים סך כזה שיהא שווה בשווה עם המתים בתוספת מספר הלוויים? הסיכוי שאחרי כל תרגילי החיבור והחיסור הללו ישתווה המניין בדיוק נמרץ, "באמת - בעיניי הוא אחת מן הנמנעים, אם לא על ידי נס".

פירוש הנצי"ב וביקורתו

הנצי"ב בפירושו לתורה העמק דבר, פותח את פירושו לחומש במדבר (א', א ד"ה במדבר סיני) בניסיון לענות על שאלת שוויון המפקדים בדרך חדשה:

כבר עמדו ברבה (- במדבר רבה א', י) וגם הרמב"ן ז"ל על גוף המניין, שנשתוו כאן ובמניין אדנים שהיה כמה ירחים קודם. והרבה דברים נאמרו בזה. ולדעתי, באשר לא נמנו כי אם יוצאי צבא - היינו הראויים להימנות בחיל המלך למלחמת הכנענים - והיה במניין הראשון שש מאות אלף וג' אלפים וחמש מאות וחמישים, ונקבע על זה הסך השראת השכינה, והיה ידוע דנדרש להיות במדבר זה הסך. ומאז ואילך אפילו נעשו עוד הרבה בני עשרים, מכל מקום לא נכנסו

לצבא להימנות כי אם בהיפקד על ידי מיתה או סיבה אחרת שיצאו חוץ למחנה, היו נצרכים למלאות זה הסך מבני עשרים אחרים.

וב(עת) היותם עומדים במקום אחד, לא חש הקב"ה לצוות למלאות הצבא. עד שהגיע קרוב לעשרים יום בחודש השני, שאז היו מיועדים לצאת לדרך (להלן י', יא), וה' בראשם, כמלך בראש צבאיו, על כן בא הציווי לחזור ולמנות ולמלאות זה הסך.

ו'מלכותא דרקיעא כמלכותא דארעא' - שכל מלך לפי ערכו יודע כמה יהיו יוצאי צבא בחילו, וכמה גדודים, ואיזה סך בכל גדוד, עד שנתמלא הסך שנדרש. ומכל מקום, בעת מנוחה במדינה, אינו חושש במה שנעדרים על ידי מיתה כמה בני אדם בכל גדוד. אך בעת שנדרש לצאת למלחמה, והוא בראשם, מצווה לפקוד את כל הגדודים ולמלאות משאר בני מדינתו מספר הידוע, עד שנכנס בעומק המלחמה. ו(כש)המלך כבר יוצא בראש, שוב אינו מקפיד להשלים הנעדרים במלחמה.

וכך היה בישראל: ידוע היה סך יוצאי צבא בכלל, אך נחסרו בזה המִשָּׁךְ... וגם יצאו מן המחנה כל צרוע וכל זב, ונצטוו כעת למלאות, וגם לדעת ראשי כל גדוד, כאשר יובא בסמוך.

וכל זה היה המקום והשעה גורם. משום כך פירש הכתוב שהיה במדבר סיני, ובאחד לחודש השני (בשנה השנית), לא רחוק משעת היציאה לדרך.

היתרון הגדול בפירושו של הנצי"ב הוא בכך שאין הוא נזקק להניח שוויון מקרי בין שני המפקדים: השוויון ביניהם הוא מכונן. המפקד השני לא נועד לתת את המניין האמיתי של הגברים מבין עשרים שנה ומעלה שהיו באותה עת בשבטי ישראל, אלא רק למלא את השורות שנחסרו מעט מאז המפקד הקודם. לאחר מילוי השורות הנחסרות, שוב לא נמנו הגברים היתרים, שהשלימו את שנת העשרים שלהם באותה חצי שנה, והללו לא נכללו עוד ב"יוצאי צבא" בישראל.

על פירושו של הנצי"ב ניתן להקשות כמה קושיות (והוא מנסה לענות על חלקן במהלך דבריו), אך אנו נשאל רק זאת: איזו קדושה יש במספר 603,550, שרק בו ישרה הקב"ה את שכינתו ולא בפחות במקצת (ושאף ביותר ממספר זה אין צורך)? הרי זהו מספר מקרי שנוצר כתוצאה מן המפקד הראשון, ומדוע אפוא "היה ידוע דנדרש להיות במדבר זה הסך"? המשל שהביא הנצי"ב ממלכותא דארעא אינו מתאים לנמשל: מלך היוצא לקרב מעריך כמה גדודים הוא צריך כדי לנצח באותו קרב, וממלא את מכסת הגדודים הללו מבני מדינתו (השווה למלחמת מדין, במדבר ל"א, א-ז). אולם אין הוא קובע את המכסה לפי המציאות המקרית של מספר החיילים שעמדו לרשותו בראשונה.

ובאמת, על חוסר החשיבות של המספר 603,550 ניתן ללמוד מן המפקד בפרשת פינחס: אף שם חונים בני ישראל זמן ארוך בערבות מואב ומתכוננים לכניסה לארץ - למלחמת הכיבוש ולחלוקה, ואף שם עורכים מניין לקראת הכניסה. והנה המניין שם פחת ב- 1,820 יוצאי צבא. האם מפני כן לא הלך ה' בראש עמו בעת הכניסה לארץ?

פירושו של קאסוטו וביקורתו

פירושו של הנצי"ב מקרב אותנו אל פירושו של מ"ד קאסוטו לספר שמות ל"ח, כה (עמ' 329):

אשר לבעיית התאריכים, אפשר לפתור אותה מתוך מה שמלמדות אותנו התעודות שנתגלו במארי (מאה י"ח לפני סה"נ) על דבר המפקד שנערך שם. תעודות אלו מוכיחות, שעריכת מפקד לא הייתה דבר קל הנעשה ביום אחד, אלא שהייתה דורשת זמן לא קצר (עיין שמואל ב

כ"ד, ח 6). הפקידים היו עורכים רשימות על לוחות טין, ולבסוף היו פקידים מיוחדים ממינים את הלוחות ובודקים אותם, ועושים מתוכם חשבונות, ומעלים מתוכם את תוצאות המפקד. בישראל, עד כמה שאפשר לשער, לא היו משתמשים בלוחות טין כמנהג בני מסופוטמיה, אלא בחרסים... אבל השיטה הייתה בוודאי אותה השיטה. ולפי זה אפשר להניח שכך היא כוונת הכתוב: בשנה הראשונה לצאת בני ישראל מארץ מצרים, בו בזמן שהיו האומנים עסוקים במלאכת המשכן, התנהלו הפעולות הראשונות של המפקד: עמדו בני ישראל אחד לאחד לפני הפקידים הממונים על כך, ואלה רשמו את שמותיהם על חרסים וקיבלו מכל אחד מהם כסף במשקל מחצית השקל. וכסף זה שימש למלאכת המשכן, לעשיית האדנים. לאחר שנגמרו כל הפעולות לרשימת בני ישראל, ולאחר שעבר חודש ניסן, החודש המוקדש לחג הקמת המשכן ולחג הפסח, התחילו, ביום הראשון לחודש השני של השנה השנייה, הפעולות למיון החרסים ולבדיקתם ולחישוב החשבונות על ידי האנשים הממונים על פעולות אלו, נשיאי העדה הנזכרים במדבר א', ד ואילך. ופעולות אלו נעשו, כפי מה שכתוב במפורש שם (פסוק ב ועוד) במספר שמות, כלומר על ידי שמנו וספרו את השמות הרשומים על החרסים. ואף על פי שעברו חודשים אחדים מהתחלת המפקד, וכבר מתו אנשים אחדים מאלה שנרשמו, וצעירים אחדים הגיעו בינתיים לגיל עשרים ונעשו ראויים להימנות בין הפקודים, על כל פנים המספר הכללי שעלה מתוך חשבונות המפקד היה שווה בדיוק למספר חצאי השקל שניתנו בשנה הראשונה, משום שהחשבונות נעשו מתוך החרסים שנכתבו בה בשעה שניתנו חצאי השקלים.

פירושו של קאסוטו מתקבל מאוד על הדעת: כאשר ניצבים לפנינו שני סיפורים (שאינם מציינים זה את קיומו של זה) אודות שני מפקדים שנערכו בהפרש זמן קטן ביותר זה מזה, והנה בנתון המרכזי ביותר שלהם - במספר הפקודים הסופי של כל מפקד - הם שווים, יש חשיבות רבה להגדרת הקושי: המפרשים כולם הגדירו את הקושי בשוויון המניינים של שני המפקדים. אולם קאסוטו, מלכתחילה סבור היה שלפנינו מפקד אחד, שהרי המניין הסופי הוא אותו מניין, ואם כן הבעיה הזקוקת פתרון היא ההבדל בין התאריכים השונים שמציינת התורה ביחס לאותו המפקד. וכך אכן ניסח קאסוטו (בעמ' 328) את השאלה:

תאריך המפקד של בני ישראל היה לפי במדבר א' באחד לחודש השני בשנה השנית לצאת בני ישראל מארץ מצרים, ואילו המשכן הוקם לפי שמות מ', ב באחד לחודש הראשון של אותה שנה, כלומר חודש ימים לפני המפקד. ואם כן הוא, איך אפשר הדבר שבמלאכת המשכן שנגמרה כבר לפני החודש הראשון, השתמשו בכסף של המפקד שנערך בחודש השני?

עוד קשה שבשמות ל"ח, כו נזכר כדבר ידוע כבר בשעת עשיית המשכן מספר הפקודים 603,550 ואילו לפי במדבר א', מו יצא מספר זה מן המפקד שבחודש השני.

ועל כן בבואו לענות על כך בדברים הקודמים שהבאנו, הוא פותח את תשובתו במילים "ואשר לבעיית התאריכים...". בעיית ההתאמה בין התאריכים קלה יותר לפתרון, משום שנקל להניח שמפקד שמטרתו להגיע לפירוט של "כל עדת בני ישראל: למשפחתם, לבית אבתם, במספר שמות כל זכר לגלגלתם" (א', ב), הוא מעשה הנמשך על פני זמן רב. דבר זה מסתבר הן מן ההיגיון והן מן הידיעות שיש לנו אודות מפקדים שנערכו מאז מארי ועד לימינו.

בתפיסת המפקד כמעשה מתמשך, שראשיתו באמצע השנה הראשונה ליציאת מצרים, בתרומת מחצית השקל לעבודת המשכן, וסיומו בחודש השני בשנה השנייה, הרווחנו רווח כפול: ראשית מצאנו פתרון פשוט ביותר לזהות המספרים, ללא צורך להניח שוויון מקרי, כפי שעשו רוב הפרשנים. שנית, מאליה בטלה השאלה ששאלנו בראש סדרת השאלות (בסעיף ג לעיל), מה הצורך בעריכת מפקד תוך זמן כה קצר לאחר שנערך המפקד הקודם, כשביניהם לא אירע שום דבר שחייב זאת.

אף פירושו של קאסוטו אינו נקי מקושי: לפי דבריו המפקד בספר במדבר פרק א' החל להיעשות רק באחד לחודש השני בשנה השנית, על ידי משה, אהרן ונשיאי העדה באמצעות מיון החומר

הכתוב זה מכבר על גבי חרסים. וכך הוא מפרש את הצירוף "במספר שמות" - "כלומר על ידי שמנו וספרו את השמות הרשומים על החרסים". אם התוצאות של המפקד נתקבלו על ידי מיון החומר הכתוב על גבי חרסים, מה צורך יש בהקהלת העדה כנאמר (א', יח):

וְאֵת כָּל הָעֵדָה הַקְהִילוּ בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי, וַיְתִילְדוּ עַל מִשְׁפְּחֹתָם לְבֵית אָבֹתָם בְּמִסְפַּר שְׁמוֹת מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה לְגִלְגָּלָתָם.

הקהלה זו על שום מה? על כן נראה שיש לתקן קצת את דברי קאסוטו: מיון החומר הכתוב לא נעשה החל מן האחד לחודש השני בשנה השנית, כפי שכתב קאסוטו, אלא הוא הסתיים בתאריך זה. המיון החל להיעשות מאז סיום קבלת הנתונים בעת תרומת המשכן, ובמקביל לבניית המשכן. הקהלת העדה באחד לחודש השני היא אפוא פעולת הסיום החגיגית של המפקד כולו. לפי זה, בצו ה' (א', ב-ג) "שאו את ראש כל עדת בני ישראל... תפקדו אתם לצבאתם אתה ואהרן", אין הכוונה לעריכת מפקד מראשיתו, אלא למסירת מספרי המפקד (שנערך זה מכבר) בנוכחות העם הנפקד ובהשתתפות נשיאי השבטים.